

Josep Mora Terrats (1838-1918) i la seva contribució a la història econòmica i urbanística de Canet de Mar i Ponce

Carles Sàiz i Xiqués
UNED Barcelona - CEDIM

Josep Mora Terrats (1838-1918) and his contribution to the economic and urban history of Canet de Mar and Ponce

L'autor s'endinsa en la recerca biogràfica de Josep Mora Terrats i desvetlla la important aportació urbanística que aquest va realitzar, de manera paral·lela, tan a la seva població natal, Canet de Mar, com a la ciutat de Ponce (Puerto Rico), on hi va passar gran part de la seva vida.

The author researches the biography of Josep Mora Terrats and unveils the important urban extensions that he completed both in his birth town of Canet de Mar as well as in the city of Ponce (Puerto Rico), where he spent most of his life.

Paraules clau: Josep Mora Terrats, Puerta del Sol, Ponce, Puerto Rico, indians, colònies, Ramon Terrats, eixample, Canet de Mar, La Carbonella, Can Rossega, Huerta Vieja.

Keywords: Josep Mora Terrats, Puerta del Sol, Ponce, Puerto Rico, Indians, colonies, Ramon Terrats, urban extension, Canet de Mar, La Carbonella, Can Rossega, Huerta Vieja.

A la memòria de Maria Mora Donadeu,
Pepita Mora López i Caterina Mora Roig,
per aquella tarda de records familiars de 1995.

L' *americano* Josep Mora i Terrats¹ va néixer a Canet de Mar el 14 de març de 1838, en una casa de la riera del Pinar 17 -avui carrer Tordera-. Va ser fill de Carles Mora Arañó, d'ofici bracer, i de Catalina Terrats Mallol. El matrimoni va tenir nou fills², dos dels quals³ van emprendre ben aviat l'aventura colonial a Puerto Rico. No van ser però els primers de la família. Anys abans, Josep Terrats⁴, germà de Catalina Terrats, va marxar a Ponce a treballar de flequer amb el seu oncle Francesc Terrats Soler. El 1835 hi va anar Ramon Terrats Mallol⁵ i, poc després, s'hi van traslladar la resta de germans Terrats, Joan⁶ i Joaquim⁷. Cal tenir en compte que, amb l'aprovació de la Real Cédula de Gracias de 1815, molts catalans van emigrar cap a Puerto Rico⁸. Concretament, el territori de Ponce, situat al sud-est de l'illa, es va poblar principalment d'espanyols que, segons l'historiador Eduardo Neumann, «se distinguieron por su laboriosidad y riqueza». Neumann esmenta un reguitzell de prohoms establerts a Ponce, gairebé tots ells d'origen català, entre els quals destaca els germans Terrats.⁹

Josep Mora Terrats. (Arxiu de la família Gascón Mora)

El magatzem *La Puerta del Sol*

A Ponce tots els germans Terrats van treballar de forners i a partir de 1845, sota la raó Tarrats Hermanos, van comprar l'Hacienda Felix¹⁰ i l'Hacienda Pastillo, ambdues al barri de Magüeyes, que era una de les zones més fèrtils de Ponce gràcies al riu Cañas, que travessava aquests paratges. Els Terrats hi van començar a produir blat per fer farina -tal vegada per abastir la matèria prima del forn- però ben aviat van canviar el blat pel cafè, que comercialitzaven directament a *La Puerta del Sol*, un magatzem de la seva propietat que havien obert a la *plaza mayor* de la població.¹¹ És en aquest context familiar que Josep Mora Terrats arribà a Ponce l'any 1851,¹² cridat segurament per la bonança dels treballs dels seus oncles. Els Terrats, liderats en part per Ramon Terrats, van iniciar també un negoci de producció sucrera.¹³ Ignacio González diu que «Ramon Tarrats era propietario de una hacienda de azúcar, de 250 cuerdas, con trapiche de agua, localizada en el barrio de Magueyes. Parece ser que tenía una turbina similar a la de la Buena Vista»¹⁴, que era una de les hisendes més importants i consolidades de Ponce. El sucre que van produir els Terrats devia ser de bona qualitat ja que a la *Feria Exposición de Puerto Rico* de 1860 Ramon Terrats va rebre una medalla de coure per la qualitat de «las muestras de azúcar menoscabado de su hacienda»¹⁵ i, tot i l'etapa de prosperitat que van viure els germans Terrats a l'illa fins als anys 60, els negocis van començar a anar malament, fins al punt que els esclaus dels Terrats els va haver d'alimentar Salvador de Vives Rodó, de l'*hacienda* Buena Vista¹⁶.

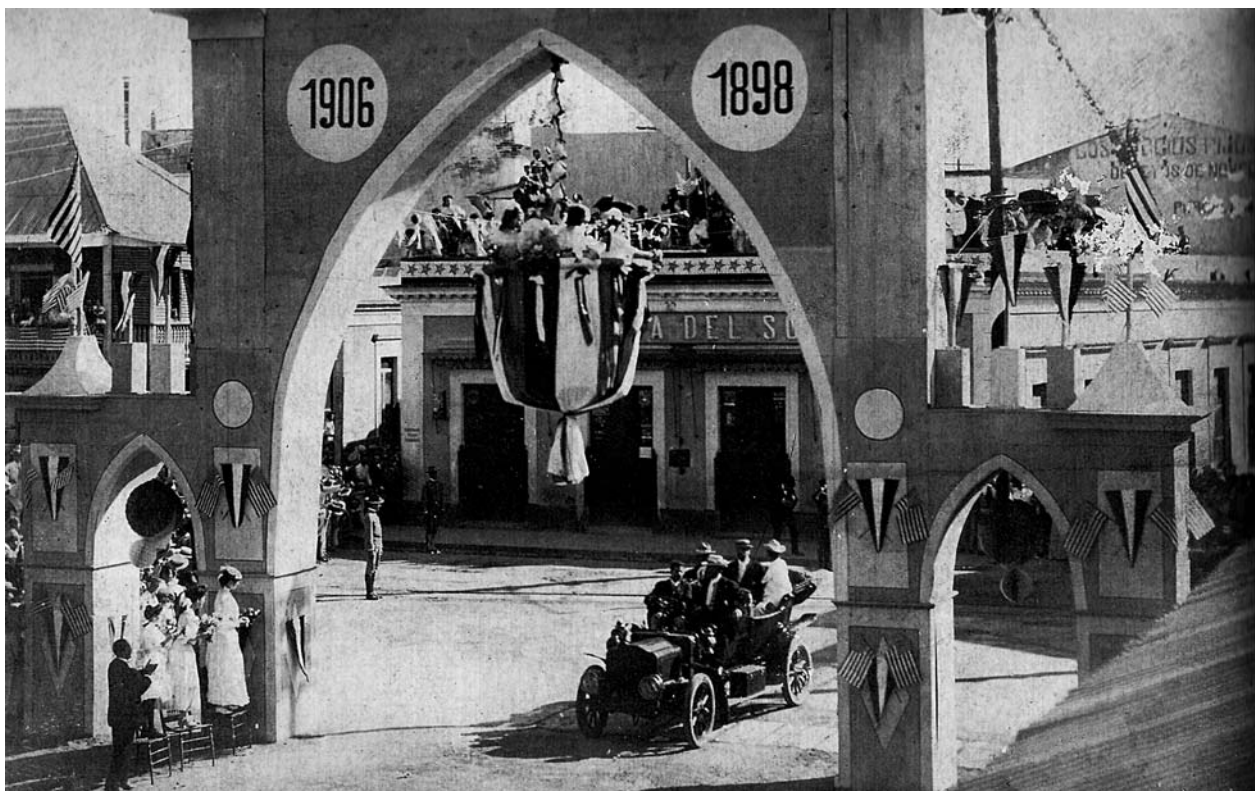

La Puerta del Sol, a la cantonada del carrer Marina i Comercio de Ponce a finals de segle XIX.

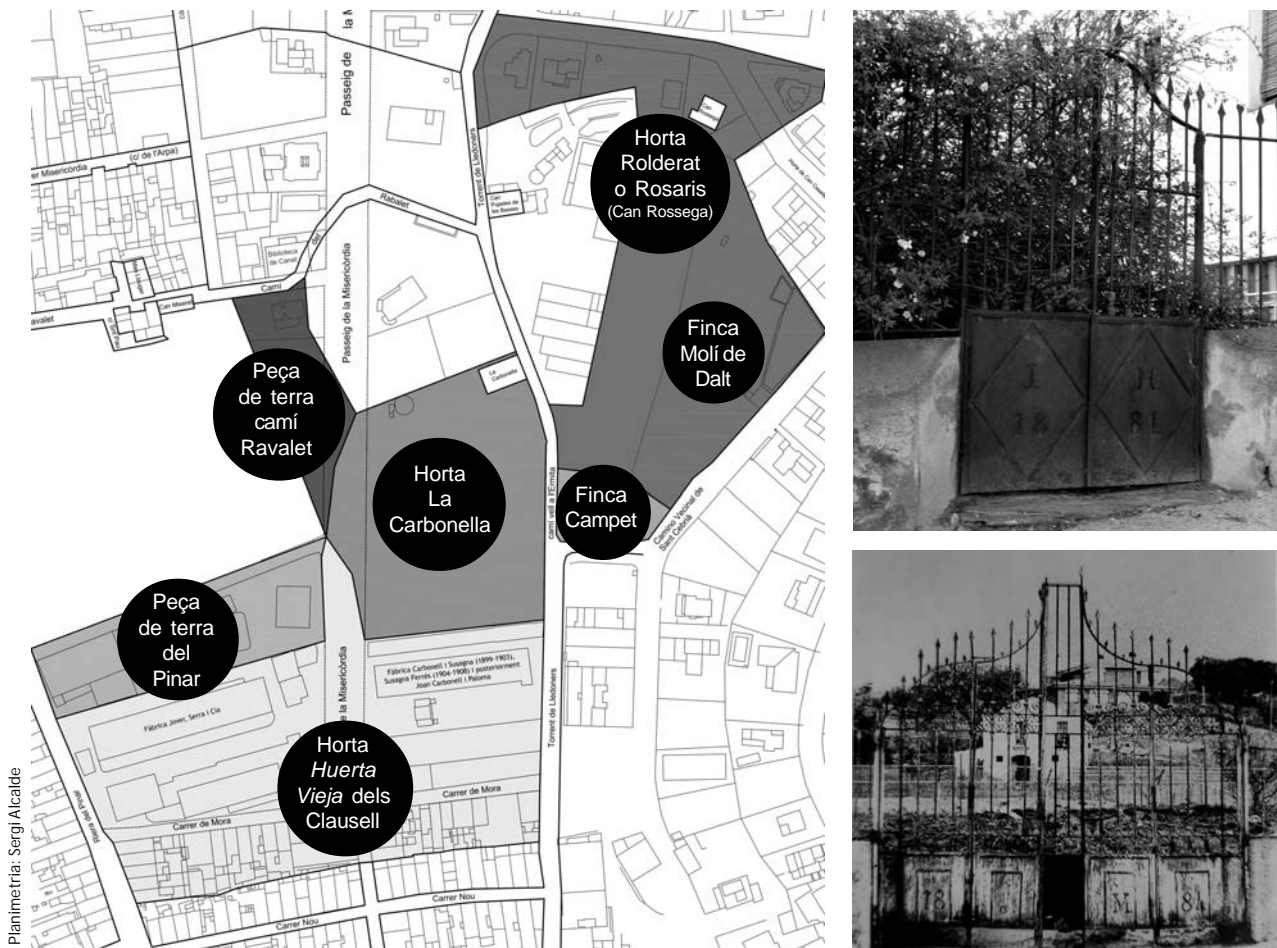
L'*hacienda* sucrera dels Terrats va acabar embargada el 1862¹⁷ i aquest declivi econòmic va arrossegar també el magatzem *La Puerta del Sol*. És possible que Josep Mora, després de treballar durant més de deu anys a les *haciendas* dels oncles, decidís quedar-se l'establiment.¹⁸ Si més no, és a partir d'aquests anys quan Mora inicia la seva ascendent projecció pública i social a Ponce¹⁹, en detriment dels oncles Terrats, que donaran un pas enrere en les relacions comercials²⁰.

Les finques de Ponce i de Canet de Mar

La Puerta del Sol va ser, durant anys, l'únic magatzem gran de Ponce que venia al major productes secs, o sigui, d'origen colonial com dessecats, lleguminoses, cafè, cacau, te o espècies. I, a més a més, Josep Mora va anar ampliant el ventall dels productes de la botiga. Va obrir la secció de ferreteria i va començar a importar productes de

Imatge del magatzem *La Puerta del Sol* el 1906, quan ja no era propietat de Josep Mora.

Planimetria: Sergi Alcalde

Plànol de les finques de Canet comprades per Josep Mora Terrats entre 1878 i 1883 i imatges de la porta d'entrada a la Carbonella i el barri de la finca Campet (avui desaparegut), amb les inicials de Mora i l'any de l'adquisició. (Arxiu Carles Saiz)

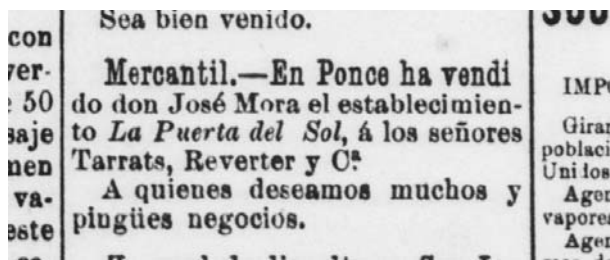
l'aixovar domèstic d'Europa. Guillermo A. Baralt diu que *La Puerta del Sol* importava «quincalla, ferreteria, muebles y lozas que compraban en los principales mercados de España, Francia, Alemania, Inglaterra y Estados Unidos...»²¹. Aquesta oferta de productes va repercutir ben aviat en un increment de beneficis per a Mora, que no va dubtar en invertir-los en diferents propietats a Ponce, que després llogava i, amb el temps, amortitzava la despesa. També va comprar diferents finques rústegues a Canet de Mar on encara hi vivia la mare i els seus germans. La primera propietat documentada de Josep Mora a Canet és la *Huerta Vieja* dels Clausell, que va comprar a Magdalena Clausell en un primer viatge al poble el 1878.²² La finca aplegava les terres compreses entre la riera del Pinar i el Torrent de Lledoners, des de l'alçada dels patis posteriors de les cases del carrer Nou fins a l'actual carrer Enric Jover. Era una gran extensió que es va completar, un any després, amb la compra de l'horta *Rusaris* -antigament *Rolderat*- a Teresa Saurí Masades, vídua de Carles de Moy i de Janer, comte de Moy. Can *Rusaris* comptava amb més d'una hectàrea d'extensió cultivable, una casa del segle XVIII i un edifici destinat a molí fariner a tocar al camí que anava a Sant Cebrià (avui Rial dels Oms). Va posar la finca a explotació dels seus germans Carles i Ramon Mora Terrats i ben aviat es va conèixer com

a Can Rossega, que era el motiu o malnom que tenia la família Mora.²³ També, conscient de la importància de l'aigua per a l'horta, va comprar la mina de Valldepera, amb tots els drets dels ramals Catà de les Figueres, Torrent Niella i Torrent dels Oms.²⁴ El 1881 Mora també va comprar a Teresa Saurí l'Horta la Carbonella²⁵; el 1883 va adquirir l'horta Campet, situada entre la Carbonella i l'Horta de can Rossega. Aquell mateix any Mora també va comprar les terres Cruañas, a la Murtra, fent partió amb Sant Pol;²⁶ i cinc vinyes més a Josep Oriol i Maria Anna Metzger -propietaris de la casa Macià de Canet-²⁷, situades a Sant Cebrià.

Mora també va adquirir diferents cases de poble al centre urbà. Per exemple, el 1881 va comprar a Elies Mir les cases de can Tinoia del carrer de l'Alba²⁸ i l'hort davanter i també tenia en propietat dues cases més del Torrent de Lledoners²⁹.

El retorn de Josep Mora a Canet de Mar

Pel maig de 1888 Josep Mora va decidir traspasar el comerç *La Puerta del Sol* a Jacobo Terrats Labarthe -fill de Ramon Terrats, i per tant, cosí germà de Mora- i a Leopoldo Reverter Terrats -que li era cosí segon- que ja treballaven al negoci. El *Boletín Mercantil de Puerto Rico* es va fer ressò del canvi de titularitat del negoci, fet que demostra la

Boletín Mercantil de Puerto Rico, 30 de maig 1888, p. 3

A la dreta de la primera imatge es pot veure la Casa Mora i a la imatge de l'esquerra, l'edifici avui. (Arxiu Carles Saiz)

importància que tenia l'establiment. «En Ponce ha vendido don José Mora el establecimiento La Puerta del Sol, á los señores Tarrats, Reverter y Cª a quienes deseamos muchos y pingües negocios». ³⁰ No consta que Mora es vengués cap més propietat. El 1888 encara era viu el seu oncle Joaquim Terrats, amb qui Josep Mora sempre va tenir una relació estreta, i és possible que li encomanés la cura dels seus béns ³¹. La marxa de Mora de Ponce -27 anys després de la seva arribada- no va ser pas una acció precipitada. La compra de les terres a Canet durant tots els anys 80 demostra que tenia voluntat de retornar a Catalunya. A més a més, el 1886 també havia comprat per poders una casa vella, a la riera Sant Domènec de Canet, propietat de Joaquina Gibert, i s'hi havia fet construir una mansió de nova planta; un edifici de línies clàssiques, com tota l'arquitectura indiana, amb obertures remarcades amb guardapols i motllures i amb els típics coronaments florals del voladís superior. ³² La casa, de 170m² per planta es va alçar en dos nivells i comptava amb un jardí de més de 300m², frondós de vegetació, a la part posterior.

Quan Mora retornà a Canet, va portar una vida tranquil·la. Passava les tardes al Casino Canetense ³³ del carrer Ample, cantonada amb el carrer Castanyer, seu dels «americanos» de Canet, prenent cafè i fent la tertúlia amb els seus compatricis vinguts de les colònies. Però mai s'acabà d'adaptar a la vida de

Canet ³⁴. Molts dels indians, quan tornaven, si no s'havien casat a les colònies, es comprometien ben aviat amb noies joves del poble. No fou però el cas de Mora i, quan encara no havien passat quatre anys de la seva arribada a Canet, va decidir retornar a Puerto Rico.

El retorn a Puerto Rico i els projectes urbanístics a Ponce i Canet de Mar

L'abril de 1892 Josep Mora ja era a Ponce. El trobem immers en un contenciós judicial contra Rita Albizu Romero, esposa de Lino Toro Gandía, per un deute pendent. ³⁵ Toro era un dels propietaris d'una *hacienda* propera a la que havien tingut els Terrats i també era enteparent de Natàlia Labarthe Vargas, esposa del seu oncle Ramon. Josep Mora havia actuat de prestador en més d'una ocasió durant la seva primera etapa a Ponce. També va exercir de creditor refaccionari, és a dir, Mora subministrava gratuïtament el producte de la seva botiga a les plantacions i, una vegada s'obtenia la collita, li pagaven amb part de la collita de cafè o sucre manufacturat ³⁶. L'arribada de Mora novament a Ponce coincideix en un moment de creixement econòmic i també urbanístic, fruit de la pressió demogràfica que experimentava la ciutat. Si bé és cert que el primer eixample de Ponce es va començar el 1867 per la banda est, fins a la riba del riu Portugués, entre

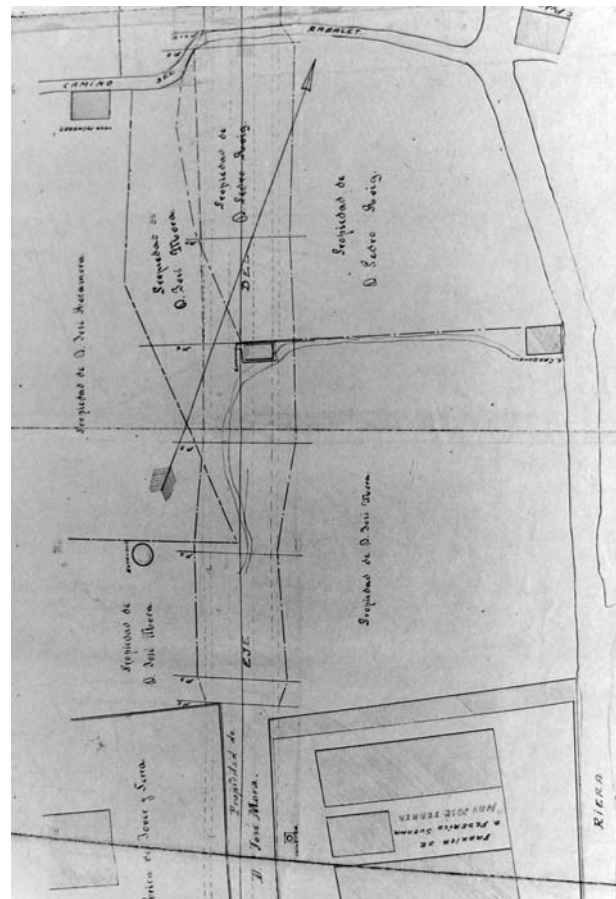
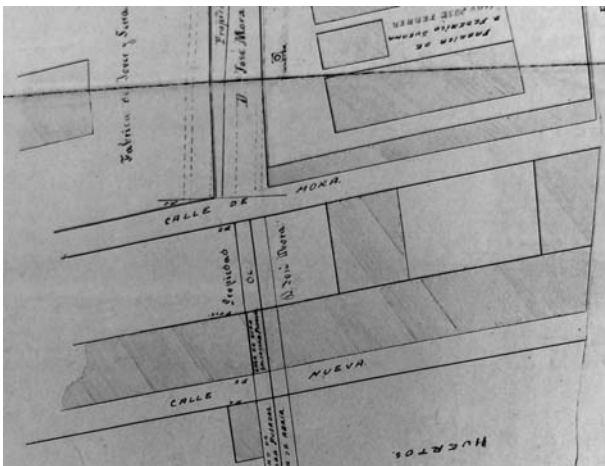

Plànol de la zona urbana de Ponce, l'agost de 1919, on podem veure l'exemple Mora i, a sota, imatge aèria amb els carrers avui. (Archivo Digital de Puerto Rico / Google Maps)

finals de segle XIX i començament del XX, el creixement urbà es va desplaçar cap a la banda oest³⁷. És per això que, talment com havia anat fent durant més de vint anys a Canet de Mar, Mora va començar a comprar terrenys cap aquesta banda de

la ciutat,³⁸ i poc a poc va anar establint-hi parcel·les per a construir-hi habitatges. L'obertura de nous carrers com el Guásima, Santa Fe, 25 de Enero, Esperanza, Caridad, Capitán Correa o Molina, així com els perpendiculars a aquest, el Reina i el Villa,

A l'esquerra, fragment del plànol del carrer Mora i la via, avui. A la dreta, traçat del Passeig de la Misericòrdia. (AMCNM)

va contribuir a que la via central del barri urbanitzat rebés el nom de Calle Mora.³⁹ L'experiència urbanística de Ponce, de ben segur que va ser determinant per iniciar, al mateix temps, la urbanització de la part baixa de la *Huerta Vieja* de Canet. Des de la seva marxa, el poble havia experimentat un repunt demogràfic⁴⁰ i econòmic important amb la indústria del gènere de punt. És per això que el 1897 Josep Mora no va dubtar a vendre una part de 4500 m² de terreny de la banda de llevant de la *Huerta Vieja* a Frederic Susagna i Joan Carbonell Paloma⁴¹ per aixecar-hi una fàbrica vapor a Canet, obra de Josep Puig i Cadafalch⁴² i, poc després, Mora va seccionar i vendre una altra part, a la banda oest, de més de 5000m² on Isidre Jover Lavera i Francesc Xavier Serra Font van construir-hi la nau de producció de la fàbrica Jover, Serra i Cia, obra de Lluís Domènech i Montaner.⁴³ *La Costa de Llevant* es va fer ressò de la venda d'aquest terreny dient «la societat Serra, Jover y Cía trata d'aixecar un edifici exprés per a fàbrica per a resultar insuficient lo local de que avui disposan. La nova fàbrica de géneros de punt se aixecarà en terreno de l'horta de D. Joseph Mora, qui desde Puerto Rico ha contestat afirmativament a la demanda que se li feu, alegrant-se de poder contribuir a la major prosperitat de la vila de Canet»⁴⁴. La venda del terreny va anar acompanyada d'una proposta de Mora que oferia a l'Ajuntament obrir un carrer que anés des de la riera del Pinar al Torrent de Lledoners. La urbanització de la via -que

va ser nomenada carrer Josep Mora⁴⁵ per part de l'Ajuntament de Canet, va permetre al propietari parcel·lar la banda sud de la finca amb 32 solars de cós, de 5 metres d'amplada, per a construir-hi cases,⁴⁶ que es va convertir en el primer eixample de Canet, d'ençà que al segle XVIII es va urbanitzar el carrer Nou. *La Costa de Llevant* elogiava la cessió del terreny al poble dient «es digne d'agrahir lo desprendiment de dit senyor, que permeterà puga engrandirse'l poble, casi dirém pel únich costat que's pot disposar, puig passant lo carrer arran de las dues noves fàbricas y haventhi gran número de solars disponibles pera cases, es de creuer que molt aviat se n'hi aixecaran, las que seran de gran utilitat per a la classe treballadora»⁴⁷. No fou pas aquesta l'única cessió de Mora. Anys després, el 1903, les fàbriques Susagna Ferrer, Jover i Serra, Rossend Peitx i d'altres propietaris propers, van adreçar-se a Josep Mora, com a propietari de la part central de l'Horta Vella, demanant-li que facilités l'obertura del passeig que es volia projectar des del carrer Mora fins a la Mare de Déu. Mora, des de Ponce, ben aviat secundà la proposta⁴⁸ i va escriure a Francesc Xavier Serra, copropietari de la fàbrica Jover, que va fer públiques les intencions de Mora a través de *La Costa de Llevant* dient que aquest cediria «gratuitament tot lo terreno necessari que de sa propietat ocupi dita via, y á més me autorisa á mí, en carta que guardo á mon poder, pera que'l suscrigui ab una determinada cantitat en metàlich pera atendre los gastos de las obres; á més, las cases mercantils dels Srs. Susanna

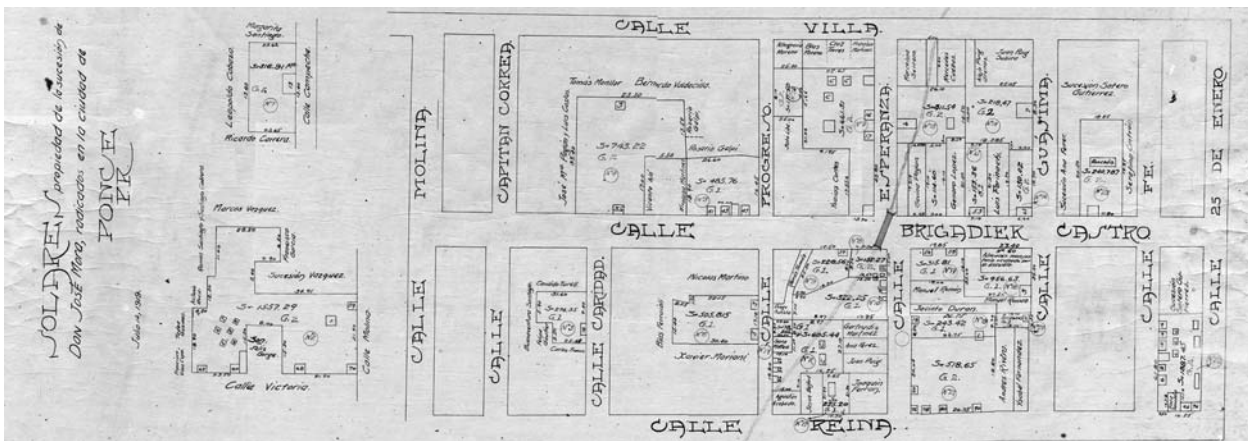
y Ferrer, Jover y Serra y altres personas de la població, que están disposades á ajudar la empresa ab crescudes cantidades, ab objecte de cooperar en lo possible al millorament de la població». ⁴⁹ Malgrat tot, per l'endarreriment del projecte d'obertura, el terreny de Mora no va ser recepcionat per l'Ajuntament de Canet fins l'11 d'agost de 1910⁵⁰ i, tot seguit, van començar les obres. Malgrat que la *Huerta Vieja* va quedar força fragmentada, amb la part superior formant una gaia entre finques d'altres propietaris, l'obertura del passeig li va permetre seguir segregant encara algunes parts de l'horta vella dels Clausell. El mateix 1910 consta que va vendre una parcel·la de 452m² a Frederic Susagna Feliu⁵¹.

Josep Mora no tornà mai més a Canet. Totes les vendes les va anar fent per poders, primer atorgats al seu germà Carles Mora Terrats i, quan aquest va faltar, va delegar la seva representació al seu nebot Carles Mora Torrus. A Ponce, Mora va tornar a assentar-se a la ciutat i, com totes les elits benestants, va convertir-se en un aferrissat defensor de la política colonial. Els lobbys portorriquenys, el gran comerç i els terratinents més apoderats de l'illa donaven suport a la política del *Imperio Español* i s'aplegaven al voltant del Gran Partido Incondicionalmente Español per fer front al

Partido Liberal Reformista, -des de 1888 Partido Autonomista-, que pugnava més per la descentralització i la sortida de la tutela espanyola. A Puerto Rico, el poder requeia a mans del Partido Incondicionalmente Español, mentre que a les poblacions de menys habitants, a les eleccions es manifestava més el sentiment nacionalista, cada vegada més fort. El febrer de 1897 Mora va concórrer a les eleccions per intentar ser regidor de l'Ajuntament de Ponce, però no arribà a tenir el nombre de vots suficients per ser escollit.⁵² Ben aviat arribaria a Puerto Rico la Carta Autònoma de Práxedes Mateu Sagasta i, mesos després, Espanya renunciava a la seva sobirania a favor dels Estats Units, sense consultar en cap moment les institucions insulars. Malgrat la nova situació a Puerto Rico, Josep Mora no es plantejà mai abandonar el país, com sí ho van fer d'altres indians com, per exemple, el seu cosí segon, Leopold Reverter Terrats. L'article 9 del Tractat de París permetia a tots els residents d'origen espanyol seguir vivint-hi, conservar les propietats i l'activitat comercial que hi exercien, d'acord però amb la llei d'estrangeria. És possible que Josep Mora adoptés fins i tot la nacionalitat americana per seguir fent negocis. Va traslladar-se a Nova York en diferents ocasions, i entre d'altres, tenim documentat el viatge de 1905.⁵³

A dalt, les terres de Josep Mora a Canet. D'esquerra a dreta, Can Rossega, el Molí de Dalt, el Campet, La Carbonella, el que quedava de la Huerta Vieja i la finca del Pinar. A sota, detall de les terres de can Rossega -antiga Horta Rusaris. (Arxiu Carles Sàiz)

Plànol inventari encarregat pels hereus de Josep Mora per valorar les propietats que tenia a Ponce. El carrer central, Brigadier Castro, va recuperar el nom de Josep Mora anys després. (Família Valls-Carbonell). A sota, dues imatges del tram de carrer de Ponce que porta el nom de Mora. (Google Maps)

L'estima als seus familiars de Canet

Josep Mora Terrats va morir a Ponce el 27 de maig de 1918, amb 80 anys, a causa d'una anèmia perniciosa, a la casa de la Plaça Degetau, el punt més cèntric de la ciutat,⁵⁴ molt a prop de *La Puerta del Sol*, l'establiment que el va entronitzar com un dels comerciants més acabalats de l'illa. L'endemà, Josep Mora va ser enterrat en el cementiri catòlic de San Vicente de Paúl⁵⁵. Per la llunyania, no hi va poder assistir cap familiar de Canet, on la notícia del seu traspàs arribà el mes següent. El setmanari *La Costa de Llevant* en feia la ressenya del seu traspàs dient «Ab molta tardansa ha arribat la notícia de la mort, ocorreguda pel mes de Maig, del compatriota en Joseph Mora, més conegut per en Pep Rossega. A.C.S. De petit anà a Ponce -Puerto Rico- y havent fet una fortuna, vingué a passar alguns anys a Canet, fincantshi, però'n fa més de trenta que retornà a Ponce ahont ha finat tenint més de vuytanta anys.

Serbava bon afecte a son poble nadiu, y mentres estigué aquí se'l trobà sempre, ben disposat a cooperar en qualsevol obra de utilitat per la vila. Per facilitar la construcció de cases, cedí el terreny en la horta de sa propietat per obrir la via pública que va del Pinar al Torrent de Lladoners, havétseli posat per aquest motiu carrer d'en Joseph Mora. No sabem si a l'hora de la mort s'haurà recordat del seu poble de naixença, puig se conservà tota la vida solter. Rebi sa família nostre pesam».⁵⁶

Al llarg de la seva vida, Josep Mora Terrats va protegir sempre als seus germans i nebots. A banda

de posar les finques de la seva propietat a explotació del seu germà Carles i els seus nebots Carles i Ramon Mora Torrus, quan la seva germana Filomena Mora Terrats va enviuar el 1889, amb quatre fills al seu càrrec, Mora la va empènyer a obrir una botiga de productes secs a la cantonada del carrer Abell amb el Torrent de Lledoners, a l'estil de *La Puerta del Sol*, o sigui, «*casa de mercancías secas y quincallería*». Josep Mora va aportar-hi tot el capital⁵⁷ per obrir l'establiment de queviures i quan el 1892 l'*americano* va tornar a Ponce s'emportà el seu nebot Carlos Mora Mora, fill de Filomena Mora, on va treballar en els negocis de l'oncle i el va fer instruir en comerç i comptabilitat⁵⁸. També anà a Ponce un altre nebot, Carles Mora Roig, Fra Vidal de Canet, que durant uns anys esdevingué capellà castrense de l'exèrcit colonial a San Juan de Puerto Rico⁵⁹.

I quan algun dels nebots de Canet necessitava qualsevol cosa, mai tenia un no. El 1906, per exemple, va acceptar vendre el pati davant de les cases de can Tinoia, al carrer de l'Alba, a la família Dotras Mañà, perquè un dels germans, Salvador Dotras Mañà estava casat amb Josefa Armada Mora, neboda de Mora⁶⁰. És per això que, quan Josep Mora Terrats va fer testament, no va dubtar a deixar tota la seva fortuna a la família de Canet. D'acord a les disposicions testamentàries, signades a Ponce el 22 de gener de 1917, Mora va nomenar «herederos universales y libres a (...) su hermana Filomena Mora en una cuarta parte, su sobrino Don Carlos Mora en otra cuarta parte, su otro sobrino Don Ramon Mora

en una octava parte y cada uno de sus otros sobrinos Josefa, Irene y Antonio Armadá y Mora en otra octava parte»⁶¹. L'escriptura d'acceptació dels béns de Canet es va portar a terme el 27 de juliol de 1918. I pocs mesos després, els hereus van atorgar poders a Antoni Armadá Mora per tal que aquest viatgés a Ponce i liquidés tots els béns de Josep Mora. Armadá va fer inventariar tots els actius i propietats immobiliàries de Josep Mora a la ciutat de Ponce i va fer aixecar el plànol de les diferents finques, amb un total de 22 solars en arrendament a l'oest de la ciutat. De ben segur que era una autèntica fortuna.⁶²

¹ A Ponce, els Terrats acabaran dient-se Tarrats, de ben segur per la fonografia castellana.

² Carles (2-2-1829/7-11-1891); Josep (24-8-1830/27-8-1854); Beneta (4-8-1833/28-6-1852); Ramon (21-12-1835/?); Josep (14-3-1838/27-5-1918); Teresa (30-10-1840/5-8-1916); Joan (19-3-1843/?); Filomena (15-6-1845/27-12-1925) i Dolores (6-3-1848/?).

³ Segons la memòria familiar, Ramon Mora Terrats va tenir un accident on va resultar morta una noia de Canet. Per evitar problemes, Ramon Mora va decidir abandonar Canet i va marxar cap a Puerto Rico. Aquesta informació, -que va quedar recollida a SAIZ, Carles (1995): «La Nissaga canetenca dels Mora, americanos i comerciants». A: *Nova Plaça de la Llenya*, núm. 22, p. 19,- la dec a Caterina Mora Roig. Entrevista 12 de gener 1995.

⁴ Josep Terrats Mallol va néixer a Canet de Mar el 19 d'abril de 1806. Marxà de jove a Puerto Rico a fer de forner i tornà a Canet el 1829 per casar-se amb Antònia Font i Font, també de Canet. Va anar i tornar de Ponce en diferents ocasions. Poc després de casar-se va demanar permís per poder tornar a Puerto Rico «con el fin de recoger algunos intereses que le pertenecen» i associar-se amb el seu oncle Josep Terrats Soler, de Canet de Mar, en un negoci de pa. (Archivo General de Indias, Ultramar, 496, n. 60). Va fer testament al notari Francisco Pasarell de Ponce el 16 de juny de 1849 i va morir, ja vidu, a Canet de Mar el 27 d'agost de 1854. A la *Recaudación e inversión de los fondos empleados en la fábrica del nuevo templo de nuestra señora de la Misericordia de la villa de Canet de Mar* va ser l'indià assentat a Canet que més hi va contribuir, amb un total de 2.160 rals. Josep Terrats va tenir una filla, Antònia Terrats Font, que es va casar poc després de la mort del seu pare amb Francesc Reverter Misser, de Canet de Mar. El matrimoni va tenir dues filles, Maria Àngela (1862-1862) i Natàlia Reverter Terrats (1864-1865) i Leopold Reverter Terrats (1860-?), que quan va ser adolescent va viatjar a Ponce on va regentar, durant anys, *La Puerta del Sol* juntament amb el seu cosí segon Jacobo Terrats. *La Democracia*, 31 de maig 1892, p. 3. *La Democracia*, 2 de desembre 1892, p. 3; *La Democracia*, 16 de maig 1894, p. 2. *La Democracia*, 8 de setembre 1892, p. 2; *Boletín Mercantil de Puerto Rico*, 24 d'agost 1893, p. 2; *Boletín Mercantil de Puerto Rico*, 15 de març 1899, p. 2. *La Democracia*, 30 de juliol 1903, p. 2; *Boletín Mercantil de Puerto Rico*, 24 d'agost 1903, p. 5; *Boletín Mercantil de Puerto Rico*, 24 d'agost 1903, p. 2.

⁵ *Diccionario de Catalans d'Amèrica*. Volum. 4. Generalitat de Catalunya, Comissió Amèrica i Catalunya, Barcelona, 1992, p. 137. Ramon Terrats Mallol va néixer a Canet el 14 d'abril de 1812 i va morir a Ponce el 1886. És enterrat al Panteón Ramon Tarrats del cementiri vell de la ciutat. Es va casar a Ponce amb Natalia Labarthe Vargas, originària de Venezuela DF i tingueren dos fills, Juan de la Cruz (?-1864) i Jacobo Tarrats Labarthe (1830-1896), que moriren joves.

⁶ Joan Terrats Mallol va néixer a Canet de Mar el 30 d'abril de 1810. Es va casar a Ponce amb Juana Orza. Van tenir dos fills, Pedro i Guadalupe Tarrats Orza. Pedro Tarrats Orza es va dedicar a les arts gràfiques i va tenir una fàbrica de segells de cautxú a Ponce.

⁷ Joaquim Terrats Mallol va néixer el 16 d'octubre de 1819. No consta que es casés ni tingués fills. Va morir-hi el 1895 i és probable que deixés la seva fortuna a Josep Mora, atès que és

aquest qui s'encarrega de comprar un nínxol al cementiri vell de Ponce i enterrar-lo.

⁸ El 10 d'agost de 1815, el rei Ferran VII va aprovar el *Reial Decret espanyol de les Gràcies* que va concedir a Cuba i Puerto Rico el dret a tenir relacions comercials amb els països que estaven en bona posició amb Espanya, i la terra lliure i privilegis especials a qualsevol espanyol que estigués disposat a traslladar-se i establir-se en aquests territoris.

⁹ NEUMANN, Eduardo: *Verdadera y auténtica historia de la Ciudad de Ponce*. 1913. Edició facsimil de l'Instituto de Cultura Puertorriqueña, p. 13 i 14, esmenta a «D. Juan Rodón, D. Juan Prats, D. Manuel Ferrer, D. Salvador y D. Alberto Coronas, Don Salvador Vives, Don Benito Pérez, el Padre Sistiaga, Don Juan Domenech, Don Benito Paz Falcón, los hermanos D. Luís, D. Ventura y D. Salvador Font, Don Ramón, Don Juan y D. Joaquín Tarrats, D. Juan Lacot, Don Oriol y D. Francisco Pasarell, Don José Alomar, Serrallés (Padre de Juan), Don José Blivau, D. Pedro Garriga, etc...».

¹⁰ El primer document dels Tarrats Hermanos sobre la concessió d'aigua que s'ha localitzat és del 13 de novembre de 1846, sobre el riu Magueyes. A: *War Department. Annual Reports, 1909. IX vol. Reports of the Governor of Porto Rico. Washington: Government Printing Office, 1909*.

¹¹ Dec aquesta informació a Elena Chardon Adolphsen, professora de Ciències Socials de la Universitat de Xicago. Chardon assegura que el seu rebesavi va fer la inspecció de l'edifici dels Tarrats Hermanos, tal i com ho va recollir en el llibre CHARDON, Elena: *The Chardon Family History: From France to the Americas, 1768-1900*. Xicago: Atocha Street Press, 2016.

¹² *Censo décimotercero de los Estados Unidos: 1910 - Población: Puerto Rico*. En el cens Josep Mora Terrats declara haver arribat a Ponce el 1851. CIFRE DE LOUBRIEL, Estela, *La inmigración a Puerto Rico durante el siglo XIX*. San Juan de Puerto Rico, Instituto de Cultura Puertorriqueña 1964 diu però que va arribar el 1852.

¹³ VAZQUEZ SOTILLO, Nelly: *Relación de mapas, planos y fotografías existentes en el Centro de Investigaciones Históricas*. El 1857 l'*hacienda* Félix de Ponce adquireix «maquinaria y utensilios para la fabricación de azúcar», p. 139.

¹⁴ GONZALEZ TASCÓN, Ignacio: *Obras hidráulicas en América Colonial*. Madrid: Estudios Históricos de Obras Públicas y Urbanas, 1993, p. 102.

¹⁵ *Memoria descriptiva de la tercera exposición pública de la agricultura, la industria y las Bellas Artes de la Isla de Puerto Rico celebrada en junio de 1860. Con arreglo al programa aprobado por Real Orden de 30 de octubre de 1858*. A: *Boletín Histórico de Puerto Rico*. 1920. Vol 7-8, p. 298.

¹⁶ BARALT, Guillermo A.: *Los documentos de la Hacienda Buena Vista en Ponce*. p. 71 i BARALT, Guillermo A.: *La Buena Vista, 1833-1904: estancia de frutos menores, fábrica de harinas y hacienda cafetalera*. Fideicomiso de Conservación de Puerto Rico, 1988.

¹⁷ *Boletín del Centro de Investigaciones Históricas*. Oficina de Publicaciones. Facultad de Humanidades. Universidad de Puerto Rico, 1099.

¹⁸ Això no vol pas dir que Mora tingués els diners per comprar el negoci. Xavier Mas explica a *Cartes a l'Havana, 1872*. Canet de Mar, Edicions Els 2 Pins, 2013, p. 27 i 28 que el model emprat consistia en fer anar els nebots a treballar a la colònia, però no se'ls pagava cap salari. Amb el tancament anual de l'exercici, allò que li tocava al nebot, s'anotava al passiu com a provisió del compte d'explotació, de manera que amb els anys s'anava fent una transferència gradual de la propietat als nebots.

¹⁹ Participà a la Comissió de Festes populars de Ponce i també va ser regidor de l'Ajuntament de la ciutat durant l'alcaldia de Serafín Donderis. MARIN, Ramon: *Las Juntas Populares de Ponce*. Ponce: Editorial de la Universidad de Puerto Rico, 1994, p. 81. *Gazeta de Puerto Rico*, 18 de desembre 1875, p. 151.

²⁰ Malgrat tot, els Tarrats Hermanos van seguir treballant a l'altra *hacienda* que tenien i Ramon Terrats no va desistir de fabricar sucre. La producció de sucre li va costar el 1871 una denúncia de Juan Prats, cosí germà del General Joan Prim i Prats, atès que sembla que Ramon Terrats utilitzava més aigua del riu Cañas -o també dit de Magueyes- de la que podia fer servir. El 13 de novembre de 1850 es va concedir als Tarrats

Hermanos un permis de reg de 12 hores i anys després, el 15 de maig de 1859 es va ampliar a 60 hores més de concessió d'aigua per a destinar-les a força motriu, aigua que després havia de retornar al riu. Sembla que els Terrats no retornaven l'aigua i això perjudicava a la resta de regants de les terres que hi havia a la part inferior del riu. A: *Gazeta de Puerto Rico*, 21 de desembre, 1871, p. 3.

²¹ BARALT, Guillermo A: *Desde el mirador de prospero: 1894-1968. La vida de Luis A. Ferré*. Puerto Rico: Fundacion El Nuevo Dia, 1996, p. 10.

²² Registre de la Propietat, finca 580, foli 78. El Dr. Marià Serra, net de Magdalena Clausell, recorda en el seu dietari del mes d'abril de 1900 que «En Joseph Mora y Terrats es un bon canetench que fa anys viu a Ponce Puerto Rico ahont hi ha fet la seva fortuna; però l'ausencia no li priva de portar un gran carinyo a son poble nadiu, ahont hi te finques, una d'elles en un costat de la riera del Pinar, que per cert l'adquirí anys enrera, comprantla a l'avía del cronista, na Magdalena Clausell de Serra, quan encara hi havia una taronjereda en pagá catorze mil duros, tots en monedes d'or, metall que allavors en corria molt, aixis com avuy no se'n veu ni una per medicina. El cronista, essent noy recuyda perfectament el goig que feya la taula plena de tan hermós metall». Sembla però que el capital per a la compra no només era de Josep Mora Terrats sinó que també hi havia contribuït el seu germà Ramon Mora Terrats, que també vivia a Ponce.

²³ En realitat se'ls coneixia com els *Rossega bigues*, ja que al segle XVIII, quan els seu avi Carles Mora Alonso, d'ofici bracer, va construir la casa pairal a la riera del Pinar i per abaratir costos va portar les bigues fins a l'obra arrossegant-les.

²⁴ Registre de la Propietat, finca 897, volum 314, foli 74 i finca 916.

²⁵ No ho hem pogut documentar però, per tradició familiar, sempre s'ha dit que es va adquirir a l'entorn de 1881 i a la porta de la finca avui encara hi ha les inicials JM i la data 1881.

²⁶ Registre de la Propietat, finca 515, foli 116.

²⁷ Registre de la Propietat, finca 908, foli 155. La vinya Els Oms. Registre de la Propietat, finca 184, foli 135. La vinya de Les Riberes i Les Rieres. Registre de la Propietat, finca 180, foli 108 i tres finques més sense nom. Registre de la Propietat, finca 181, foli 115; finca 182, foli 121, finca 183, foli 128.

²⁸ Registre de la Propietat, finca 851, foli 199 i Padró de contribució de Canet de Mar, 1910-1911, finca 487 (AHCNM).

²⁹ Padró de contribució de Canet de Mar, 1910-1911, finques 700 i 769 (AHCNM).

³⁰ *Boletín Mercantil de Puerto Rico*, 30 de maig 1888, p. 3. El negoci quedarà a mans dels dos cosins fins que Jacobo Terrats mor. La Terrats Reverter y Cia va passar llavors a dir-se Paracchini, Toro y Cía. Leopoldo Reverter Terrats va ser el soci majoritari fins que el 1899 va passar a mans de Francisco Carlos Paracchini Marcantetti que va regentar-la amb el nom de Paracchini, Toro & Co i, posteriorment com a F. Paracchini & Co. Sembla que Reverter va tornar cap a Espanya, però no va viure a Canet.

³¹ Veure nota 7.

³² SAIZ, Carles (co): *Canet de Mar. Història i Arquitectura. El patrimoni catalogat*. Canet de Mar: Col·lecció Estudis de Patrimoni, 2009, p. 147.

³³ Era accionista del Casino i del teatre del carrer Castanyer. Registre de la Propietat, finca 929, foli 68 i finca 970, foli 46.

³⁴ Les seves nebodes netes Caterina Mora Roig, Josepa Mora López i la seva neboda rebesneta Maria Mora Donadeu, van coincidir a dir que Mora no s'adaptà mai a la vida del poble, tampoc a la climatologia de l'hivern i, com que trobava a faltar la vida de Puerto Rico, va decidir retornar-hi. Entrevista 12 de gener 1995.

³⁵ *La Gazeta de Puerto Rico*, 17 de maig 1892, p. 6 i *La Democracia*, 12 de maig 1892, p. 3.

³⁶ RODRÍGUEZ VÁZQUEZ, Luís Antonio: *Las fichas y riles de las haciendas de Puerto Rico. Datos históricos y numismáticos*. Ponce, Ediciones Numismáticas Arybet. 2013, p. 90.

³⁷ SÁNCHEZ-CELADA, Miguel A (2018): «Evolución urbana de Ponce (Puerto Rico) según la cartografía histórica». A: *Espacio, Tiempo y Forma*. Serie VI Geografía, núm. 11, p. 219-246.

³⁸ El 1877 Ponce va passar a ser ciutat, d'acord al Decret Reial d'Alfons XII, amb 37.545 habitants. El 1887 la població havia augmentat fins a 42.388 i el 1897 a 49.000 habitants.

³⁹ Tenim referències de diferents successos al carrer Mora des de 1898 fins que es canvia el nom del carrer pel de Brigadier Castro. *La Democracia*, 23 de febrer 1898, p. 3; *La Democracia* 25 de febrer 1898, p. 3; *La Gazeta de Puerto Rico*, 20 de desembre 1898, p. 3; *La Democracia*, 26 de desembre 1899, p. 3; *Boletín Mercantil de Puerto Rico*, 15 de febrer 1900, p. 2; *La Democracia*, 16 de març de 1904, p. 4; *La Democracia*, 6 d'abril 1906, p. 4.

⁴⁰ El 1900 tenia 2899 habitants i el 1910 la població va passar a 3488, és a dir, va experimentar un creixement demogràfic d'un 20%.

⁴¹ Joan Carbonell Paloma estava casat amb Nativitat Reverter Misser, cosina germana de Leopold Reverter Terrats.

⁴² Veure SAIZ I XIQUÉS, Carles (2010): «L'empremta Modernista De Josep Puig I Cadafalch». A: *El Sot de l'Aubó*, núm. 18, p. 38-45. Al cens federal americà de Ponce, tant el del 1910 com el de 1920 la via apareix amb el nom de Brigadier Castro, mentre que en el cens de 1930 el carrer ja recupera el nom original de Mora.

⁴³ Veure SAIZ I XIQUÉS, Carles (2014): «La fàbrica de gènere de punt Jover, Serra i Cia de Canet de Mar. L'arquitectura industrial de Lluís Domènech i Montaner a inicis del segle XX a comarques». A: *Domenechiana*, núm. 4, p. 50-71.

⁴⁴ *La Costa de Llevant*, 3 de desembre 1899, p. 12.

⁴⁵ *La Costa de Llevant*, 13 de maig 1900, p. 15.

⁴⁶ Les obres del carrer van començar el setembre de 1900 i l'única condició que posà Mora per a la cessió és que la via s'obris davant mateix de la casa pairal de la família. Dietari del Dr. Marià Serra i Font, abril 1900.

⁴⁷ *La Costa de Llevant*, 30 de setembre 1900, p. 8.

⁴⁸ *La Costa de Llevant*, 3 de maig 1903, p. 12.

⁴⁹ *La Costa de Llevant*, 25 de maig 1904, p. 10.

⁵⁰ *La Costa de Llevant*, 13 d'agost 1910, p. 7.

⁵¹ Llibre d'amillaments, 1863 (AHMCN) i Dietari del Dr. Marià Serra, abril 1908 i *Gazeta de Madrid*, 3 d'abril 1882, p. 32. Amb la compra, segurament Frederic Susagna volia engegar una nova fàbrica a Canet després que el 1908 la Susagna i Ferrés hagués anat a subhasta per fallida del negoci, arran de la caiguda del Banco Regional de Igualada, del qual n'era accionista el copropietari de la fàbrica de Canet, Josep Ferrés.

⁵² *La Gazeta de Puerto Rico*, 5 de març 1897, p. 4.

⁵³ *La Democracia*, 4 d'octubre 1905, p. 3. Josep Mora va viatjar amb el Vapor Caracas a Nova York.

⁵⁴ Acta de Defunció de José Mora Terrats. Defunciones, núm. 699, folio 158. Registro Civil de Ponce, Puerto Rico.

⁵⁵ Acta de Defunció de José Mora Terrats. Defunciones, núm. 699, folio 158. Registro Civil de Ponce, Puerto Rico. Sobre aquest cementiri, obra dels Pares Paúls, consulteu YAMBOT LUGO, Andrea: «Cementerio Católico San Vicente de Paúl. A: *Periódico Noti-sur*, 28 de maig 1998, p. 20.

⁵⁶ *La Costa de Llevant*, 28 de juliol 1918, p. 7.

⁵⁷ Entrevista a Pepita Mora López, 12 de gener 1995.

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ Entrevista a Caterina Mora Roig, 12 de gener 1995.

⁶⁰ Registre de la Propietat, finca 851, foli 199. Josefa Armada Mora era filla de Teresa Mora Terrats i Salvador Armada Basigó.

⁶¹ *Relación y Adjudicación de bienes otorgada por Dª Filomena, D. Carlos y D. Ramon Mora, , D. Antonio, D^a. Josefa y D^a. Irene Armada y D. Salvador Dotras y d. Fernando Valls autorizada por el Dr. D. Julio Cardenal Navarro. Abogado, notario de Canet de Mar. Arenys de Mar, a 27 de juliol de 1918.*

⁶² Agraeixo la col·laboració i l'interès que han tingut els historiadors i investigadors de Puerto Rico i especialment, els del grup *La arquitectura, urbanismo e historia de Ponce*: Rico Ricky Miranda, Elena Chardon Adolphsen, Luis Caldera Ortiz, Hector Iván Irizarri-Rivera, Juan Buono Alcaraz, Heidi J. Dilán, Wilbert Pagan Ayala i Jorge Alberto Figueroa Irizarry. Així mateix vull donar les gràcies a Roser Carbonell i Ferran Valls, per la documentació que han aportat per a fer aquest estudi i a la família Gascón Mora, per la imatge que conserven de Josep Mora Terrats.